

А. Д. Дакукін

ФІЛАСОФСКАЯ СКІРАВАНАСЦЬ ТВОРЧАСЦІ АЛЕСЯ РАЗАНАВА

У артыкуле характарызуецца філасофская канцэпцыя творчасці А. Разанава. Сцвярджаецца, што пісьменнік звяртаецца да мноства самых разнастайных тэм, каб зразумець усю складаную карціну жыцця, пачынаючы ад прыватных чалавечых праблем да агульнафіласофскіх пытанняў. Прадметам яго ўвагі з'яўляюцца тэмы суіснавання чалавека і прыроды, захавання этнічных адметнасцяў, праблема сутнасці рэчаў і інш. Цікавая таксама і жанравая сістэма, распрацаваная А. Разанавым.

Творчасць Алеся Разанава як аднаго з буйнейшых сучасных пісьменнікаў Беларусі даследуецца вельмі грунтоўна. Вывучаецца яго мастацкі метада, жанравая спецыфіка, светапогляд. Творчасць А. Разанава выклікае шмат спрэчак, абумоўлівае адрозныя меркаванні і прачытанне.

Калі пачынаць гаворку пра філасофію пісьменніка, то варта найперш звярнуць увагу на такія зборнікі А. Разанава, як “Шлях – 360” і “Каардынаты быцця”, якія сталі адметнай з’явай усёй айчыннай літаратуры. Так, назва кнігі “Шлях – 360” адлюстроўвае свет чалавечай свядомасці як “велізарны супярэчлівы кругазварот сэнсу і бяссэнсіцы, гармоніі і хаосу, вечнасці і мімаходнасці, духоўнага і бездухоўнага” [1, с. 104] (сама назва нагадвае нам пра круг з 360 градусаў ці год з 365 дзён). Мы пражываем адзін такі кругазварот, а затым ён пачынаецца зноў, але ўжо насычаны мноствам чагосьці іншага. Можна ў сувязі з гэтым казаць пра цыклічнасць часу, якая, аднак, не парушае яго непарыўнасці, а дапамагае ў імкненні далей. Кніга складаецца з 9 частак, кожная з якіх пачынаецца паэмай і заканчваецца квантэмамі. Мэта такой структуры – усебакова апісаць чалавека і асабліва сці ягонага існавання.

Зборнік “Каардынаты быцця” змяшчае алегарычныя паэмы. Напрыклад, “Паэма калодзежа” і “Паэма выніку” маюць вялікі жыццёва-філасофскі змест, “Было балота” адлюстроўвае традыцыйныя рысы беларускага светасузірвання, “Паэма жніва” насычана біблейскімі алюзіямі і сімволікай.

А. Разанаў адрозніваецца ад іншых творцаў, для якіх вызначальным з’яўляецца майстэрства правільна падбіраць рыфмаваныя склады, трапна ўжываць метафары і тропы. У А. Разанава, наадварот, метафара выкарыстоўваецца даволі абмежавана, найбольш жа распаўсюджаным з’яўляецца прыём аналогіі. Асноўная роля ў творах пісьменніка адводзіцца ўласна слову, самой мове. Найбольш яскрава гэта праяўляецца ў такім жанры, як вершаказ. Вершаказ уяўляе сабой невялікі нерыфмаваны твор; у цэнтры яго адзін ці два прадметы, якім даецца ўсебаковая характарыстыка. Асновай для стварэння вершаказа можа быць што заўгодна: “Вершаказы выраслі з рэалій, якія акружаюць нас. Якія прысутнічаюць пастаянна ў нашым штодзённым жыцці, гэтыя рэаліі цесна спалучаны з рэаліямі побыту: дуб, жалеза, дарога, дрэва і г. д. Гэта тое, што нас акаляе” [2, с. 70]. Прыклад вершаказ “Хлеб”: “Хлеб святы, хлеб вялебны, і ўсё, што спалучана з ім, што «злеплена» з ім, адбываецца як абрад, як набажэнства, як малебен. Хлеб хвалебны: яго шануюць і хваляць усе плямёны – і

дулебы, і вялеты, і лахвічы. Хлеб лепшы: з усіх страў, з усіх наедкаў, у ім жыццё (ці на іншай мове – *Leben*). Ён есца, смочацца, грызецца, «хлябаецца» і генетычна памятае свой радавод, сваю бацькаўшчыну – глебу. На выгляд хлеб чорны, але па сваёй сутнасці белы» [3, с. 379]. Значная частка вершаказаў уяўляе сабой своеасаблівыя невялікія этнапсіхалінгвістычныя даследаванні. Праз параўнанне гучання пэўных слоў пісьменнік імкнецца зразумець унутраны змест паняццяў, адшукаць падобныя і адрозныя моманты, прычым часта пры параўнанні з іншамовнымі словамі семантыка слоў беларускай мовы становіцца больш зразумелай. А калі даследуецца мова, то даследуецца і ментальнасць, гістарычнае і культурнае мінулае: «Гістарычная прастора прысутнічае тут самым-самым натуральным чынам. Таму што гэтыя словы, якія тут гучаць, яны ўзніклі не сёння, не ўчора, яны прысутнічаюць тут спрадвечна. Яны насычаны гістарычным зместам, тымі флюідамі, якія пакідае час, якімі багатыя людзі, уся рэчаіснасць у сваёй прысутнасці на зямлі» [2, с. 70]. Таму пісьменнік кажа, што гэтыя творы амаль немагчыма перакласці на іншыя мовы, бо яны арганічна злучаны з беларускай рэчаіснасцю, і ў першую чаргу – з гісторыяй.

Аднак цікавым момантам з’яўляецца тое, што паэт некаторы час жыў у Германіі, Аўстрыі і Швейцарыі, што дазволіла яму параўнаць светаўспрыняцце розных народаў, а таксама стала штуршком да з’яўлення нямецкамоўных твораў. Яны атрымалі вялікае распаўсюджанне і сталі сапраўды папулярнымі, што дало магчымасць замежным літаратуразнаўцам казаць пра А. Разанаву нават як пра сучаснага нямецкамоўнага пісьменніка. Паэт вынайшаў у беларускай літаратуры новыя адметныя жанры – версэты, пункціры, квантэмы і г. д.; у нямецкім жа прыгожым пісьменстве такім жанрам сталі «*Wortdichte*» – «вершасловы», якія па сваёй форме нагадваюць вершаказы: «Па сутнасці, гэта і ёсць вершаказы, перасаджаныя з беларускай глебы ў нямецкую. Але таму што глеба аказалася іншай, яны і самі пачалі змяняцца, набываць асаблівасці, якіх не было ў беларускіх папярэднікаў» [2, с. 192].

Але пісьменнік рэалізаваўся найперш на беларускай глебе. Ягоная творчасць цесна звязаная з традыцыйнай культурай і народным светапоглядам, пагэтаму адлюстроўвае канцэпты і архетыпы беларускай ментальнасці. Канцэпт – гэта «згустак культуры ў свядомасці чалавека; тое, у выглядзе чаго культура ўваходзіць у ментальны свет чалавека» [4, с. 40]; архетыпам жа прынята называць базавы, універсальны канцэпт, першавобраз, які атрымаў шырокае распаўсюджанне ў пэўнай культуры. У якасці такіх вобразаў можам назваць дрэва, дом, дарогу, час, ісціну і інш.

Канцэпт дома (хаты) вельмі актыўна выкарыстоўваецца А. Разанавым. Зададзенай лексмай у ягонай творчасці замацоўваюцца як паняцці, што характэрны для ўсёй агульнанароднай беларускай ментальнасці (дом як будынак для жыцця, як родныя мясціны і месца нараджэння, тое, куды заўсёды імкнецца чалавек і інш.), так і аўтарскае разуменне зададзенай канцэптуальнай адзінкі (дом як пачатак жыцця, як прастора, што пэўным чынам абмяжоўвае чалавека, але адначасова і з’яўляецца месцам сустрэчы двух неабсяжных сусветаў і г. д.). Варта пры гэтым згадаць і антынамічныя топасы горада і вёскі, што асабліва часта ўжываюцца ў вершаках.

Увасабленнем гісторыі для А. Разанавы з’яўляецца дарога, шлях. Нягледзячы на пэўную дваістасць і шматаблічча гістарычных падзей-шляхоў, менавіта дарога зберагае для нас памяць пра мінулае ў выглядзе слядоў (пад іміразуеюцца канкрэтныя гістарычныя здарэнні). Хоць памяць гэтая не заўсёды станоўчая, «але так пішацца жыццям чалавецтва, і нават калі дарога зарастае драцёнам, дрыжнікам ці падарожнікам – першым сведчаннем пра чалавецтва ўсё роўна застаецца яна, дарога, – самы вялікі супольны чалавечы твор» [3, с. 374]. Варта адзначыць яго частотнасць і багатую семантычную напоўненасць, што дазваляе лічыць шлях не проста канцэптам, а архетыпам.

Сярод традыцыйных прыродных канцэптаў у творчасці пісьменніка пераважаюць звязаныя з лесам і воднай прасторай. Напрыклад, канцэпт дрэва разумеецца

пісьменнікам як мадэль Сусвету (увасабленне Неба, Зямлі і Падзем’я), заўважаецца безабароннасць чалавека перад веліччу дрэваў, адначасна ж яны выступаюць і як “нашы браты”. Калі казаць пра спецыфіку адлюстравання канцэпту дрэва пісьменнікам, то часта дэндралагічныя аб’екты звязваюцца з канцэптам дома, а таксама ўвасабляюць усё вясковае, супрацьлеглае гарадскому. У “Паэме калодзежа” распавядаецца аб сувязі жыцця, чалавека з вадой. Вада, неба і зямля ўяўляюцца пісьменнікам як звышнатуральныя з’явы, вельмі падобныя адна да адной. Вада ў творах паэта выступае як вадкасць ці цвёрдае рэчыва (снег, лёд). Знаходзіцца яна часцей за ўсё ў прыродных вадаёмах (рака, балота, крыніца), а таксама ў калодзежы, радзей – у хмарах, нябёсах. Калі весці гаворку пра балота, то, канечне, варта назваць у першую чаргу паэму “Было балота”. Дадзены водны аб’ект тут успрымаецца як небяспечнае месца, бо там жывуць разнастайныя міфічныя істоты (тое ж назіраем і ў народным светаўспрыняцці). Аднак балота выступае адначасова і пачаткам усяго існага, у тым ліку і чалавека, месцам сакральным, якое захоўвае шмат таямніц.

Адметным разанаўскім індывідуальна-аўтарскім канцэптам можна назваць ісціну. З аднаго боку, згодна з аўтарам, ісціна заўсёды знаходзіцца ў непасрэднай блізкасці; чалавек нават сам можа ствараць яе, пры ўмове, што ў сэрцы няма абыякавасці, выкліканай “здавалёнасцю”. З другога – ісціна ўяўляецца неспасцігальнай і недасягальнай філасофскай катэгорыяй, да якой мы можам толькі імкнуцца і час ад часу набліжацца.

Разуменне часу, як выявілася, у А. Разанава вельмі шматграннае. Час уяўляе сабой не проста лінію, а сукупнасць пэўных жыццёвых цыклаў, якія несупынна змяняюцца, імкнучыся далей у існае. Найбольш адпаведным вобразам для адлюстравання супярэчнасцяў дадзенай з’явы падаецца вобраз шляху, але гэты шлях жыцця дуалістычны, то бок спалучае і адмоўнае, і станоўчае. Цікава будзе згадаць, што даследчыкі прапануюць разглядаць некаторыя творы паэта з пазіцый такіх філасофскіх накірункаў Усходу, як будызм і даасізм. У іх аснову пакладзены прынцыпы старажытнакітайскай натурфіласофіі і вучэнне Інь-Ян. Сутнасць апошняга ў тым, што “нічога не можа існаваць у часовай катэгорыі «заўсёды», нішто не з’яўляецца па сваёй сутнасці дрэнным ці добрым” [5, с. 43]. Падобнае можам бачыць, напрыклад, у некаторых пункцірах А. Разанава: “Залевы. // Дражняць міражы. // Гудуць вятры пры падыходзе... // Мы кожны дзень на рубяжы // былых і будучых стагоддзяў” [3, с. 65], а таксама: “Што будзе з намі? – // клінам свет. // Што будзе з ім? – // няўжо дарэшты?.. // Гасподзь не ведае як след, // Гасподзь вядзе эксперыменты” [3, с. 65]. Аднак варта памятаць, што, канечне, нельга поўнасцю атаясамліваць творы пісьменніка з усходняй філасофіяй, але пэўнае сугучча, сапраўды, назіраецца.

Талент А. Разанава выявіўся таксама ў перастварэнні твораў К. Тураўскага, С. Буднага, В. Цяпінскага, М. Смярыцкага і інш. на сучасную мову. Да пяцісотгоддзя беларускага кнігадрукавання была падрыхтаваная кніга перастварэнняў спадчыны Ф. Скарыны “Маёй найбольшае самі”, у якой А. Разанаў імкнуўся перадаць тыя ўражанні і пачуцці, якія меліся ў тагачаснага чалавека, адлюстраванне стаўленне да кнігі як нечага сакральнага і незвычайнага. Сам пісьменнік характарызуе сваю працу наступнымі словамі: “Думаю, што гэта вельмі цікавы і плённы працэс. Бо тое, што стварылася раней, яно не прачыталася, а калі прачыталася, то не да канца. Калі я ўзнаўляў тэксты, напісаныя амаль тысячагоддзе таму, ад Кірылы Тураўскага да Льва Сапегі, то зразумеў: там – скарбы. Там захаваныя скарбы. Толькі трэба тыя скарбы адкрыць, прыняць, увесці іх у наш кантэкст, у нашу рэчаіснасць. Я думаю, што гэта не ёсць вандроўкай з аглядакй назад, гэта ўсё ж такі хада да саміх сябе. Кабсцвердзіцца самім і сцвердзіць сваё, трэба валодаць і ўзбагачацца тым, што стварылася раней” [2, с. 131–132].

Напрыканцы варта згадаць такую адметную з’яву, як “Яйкаквадраты”. Гэта графічныя работы, створаныя А. Разанавым сумесна з мастаком В. Маркаўцом, якія ўяўляюць сабой квадраты рознага колеру са змешчанымі ў іх аваламі-яйкамі. Мэта

стварэння “Яйкаквadrатаў” – паказаць адну са стадый эвалюцыі рэчаіснасці. Нам цікавы той факт, што “з аднаго боку, «Яйкаквadrаты» – універсальная формула, якая да ўсяго мае дачыненне, з другога – выявы, звязаныя з нацыянальным космасам і традыцыяй. Згадаем нашы салярныя міфы, нашы страчаныя містэрыі Купалле і Каляды, ды і Вялікдзень таксама, нашу арнаментыку, урэшце, нашага Францішка Скарыну: хіба сонца і месяц з яго гравюраў не суадпавядаюць «Яйкаквadrату»? Месяц выяўляецца ў квадрах, а сутнасная выява сонца, магчыма, якраз будзе не круг і не шар, а яйка” [2, с. 64]. То бок пісьменнік звяртаецца да беларускай міфалогіі як крыніцы ідэй для творчасці і падкрэслівае яе важнае значэнне.

Усё, згаданае намі вышэй, дазваляе лічыць А. Разанава шматграннай і непаўторнай творчай асобай агульнаеўрапейскага і нават сусветнага ўзроўню. Змест твораў паэта адначасова мае і зразумелы бок, і непазнавальны, які можна расшыфраваць толькі пры дапамозе мноства разнастайных асацыяцый, выкліканых у нашым уяўленні прачытаннем пэўнага слова, сказа і далейшым іх пераасэнсаваннем. Для паэта таксама характэрна адлюстраванне ўласных рэфлексій, якія ўплываюць на свядомасць чытача, прычым робіцца гэта не толькі праз семантыку апісваемых з’яў, прадметаў, але і пры актыўным ўдзеле гучання, рытму тэксту (сугестыя). Адбываецца актуалізацыя пэўных архетыпаў з мэтай надання ім новага, больш глыбокага значэння, далейшай канкрэтызацыі дадзеных вобразаў. Многія філасофскія пытанні ў А. Разанава маюць амбівалентны і дуалістычны характар.

Літаратура

- 1 Бечык, В. Шляхам пошукаў / В. Бечык // Шлях – 360. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1981. – С. 102–108.
- 2 Разанаў, А. С. Невядомая велічыня: гутаркі, артыкулы, згадкі / А. С. Разанаў. – Мінск : Логвінаў, 2017. – 254 с.
- 3 Разанаў, А. Танец з вужакамі: выбранае / А. Разанаў. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1999. – 462 с. – (Беларуская паэзія XX стагоддзя).
- 4 Степанов, Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – Москва : Школа “Языки русской культуры”, 1997. – 824 с.
- 5 Лозка, Т. А. Творчасць А. Разанава ў святле ўсходняй філасофіі / Т. А. Лозка // Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. – 2006. – № 1 (34). – С. 43–48.